

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМ. Г.С. СКОВОРОДИ
КАФЕДРА СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ДИСЦИПЛІН І ГЕОГРАФІЇ
ОБЛАСНИЙ КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД "ХАРКІВСЬКИЙ ОРГАНІЗАЦІЙНО-
МЕТОДИЧНИЙ ЦЕНТР ТУРИЗМУ"**

ГЕОГРАФІЯ ТА ТУРИЗМ

**Матеріали V Всеукраїнської
науково-практичної Інтернет-конференції
Харківського національного педагогічного університету
ім. Г.С. Сковороди
(28 лютого 2022 р., м. Харків)**

**Харків
2022**

**Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди
Кафедра суспільно-економічних дисциплін і географії
Обласний комунальний заклад Харківський організаційно-
методичний центр туризму"**

ГЕОГРАФІЯ ТА ТУРИЗМ

**Матеріали V Всеукраїнської
науково-практичної Інтернет-конференції
Харківського національного педагогічного університету
ім. Г.С. Сковороди
(28 лютого 2022 р., м. Харків)**

**Харків
2022**

УДК: 338.48:911: 322: 314.1: 37:502:551:63: 504:379.852

Редакційна колегія:

О.О. Ніколаєнко – д.і.н, професорка кафедри історії України Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди;

П.І. Лоцман – к.г.н, доцент кафедри суспільно-економічних дисциплін і географії Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди;

О.О. Зеленько - к.е.н, доцент, завідувач кафедри суспільно-економічних дисциплін і географії Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди;

Ю.І. Муромцева – к.е.н., доцентка кафедри суспільно-економічних дисциплін і географії Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди.

С.В. Некос – к.г.н, доцентка кафедри суспільно-економічних дисциплін і географії Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди;

В.Д. Холодок – к.наук з держ управління, директорка обласного комунального закладу "Харківський організаційно-методичний Центр Туризму";

*Затверджено редакційно-видавничою радою Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди
протокол № 3 від 16.03.2022*

Географія та туризм: Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди (28 лютого 2022 р., м. Харків) / за заг. ред. Лоцмана П. І. Харків: ХНПУ ім.Г.С.Сковороди, 2022. – 256 с.

У збірнику представлено матеріали, присвячені актуальним питанням сучасної географічної науки та туризмознавства.

Розглянуто освітні тенденції і проблеми дистанційного навчання у галузях географії, краєзнавства та туризму, проблеми природокористування, екологічної безпеки, економічної географії, висвітлено питання про стан і розвиток туризму в світі та Україні, в т.ч за умови карантинних обмежень, туристичних ресурсів, природної та культурно-історичної спадщини України.

Для викладачів, аспірантів, магістрів, студентів вищих навчальних закладів.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, галузевої термінології, наявність плагіату, імен власних та інших відомостей.

© Харківський національний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди, 2022

Коптєва Т.С. МУЗЕЄФІКАЦІЯ ГІРНИЧОПРОМИСЛОВИХ ЛАНДШАФТІВ КРИВОРІЗЬКОЇ ЛАНДШАФТНО - ТЕХНОЧНОЇ СИСТЕМИ.....79

Розділ 3. Соціально-економічні та демографічні проблеми сучасності.....83

Афоніна О.О. ТЕРИТОРІАЛЬНО-СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ СМЕРТНОСТІ НАСЕЛЕННЯ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....83

Каракуц І. В. АНАЛІЗ І ПЕРСПЕКТИВИ ДЕМОГРАФІЧНОЇ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ.....90

Макогон С. НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ: ТЕНДЕНЦІЇ ДИНАМІКИ ЧИСЕЛЬНОСТІ ТА МІГРАЦІЇ.....94

Павленко О. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТА НЕГАТИВНІ НАСЛІДКИ ЧОРНОЇ МЕТАЛУРГІЇ В УКРАЇНІ.....100

Розділ 4. Історико-культурна спадщина та рекреаційно-туристичний потенціал України.....112

Харламов М. І., Логовський І.М. МУЗЕЙ СЛОБОЖАНСЬКОГО МИТЦЯ М.Л. КРОПИВНИЦЬКОГО У МІСТІ КРОПИВНИЦЬКИЙ.....112

Роїк О. Р. ДОСЛІДЖЕННЯ КЛЮЧОВИХ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ У КОНТЕКСТІ СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ.....116

Гончарова О. С. ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ МИСТЕЦЬКОЇ СПАДЩИНИ І.Ю.РЕПІНА НА ХАРКІВЩИНІ.....125

Колода В. В. ПАМ'ЯТКИ АРХЕОЛОГІЇ – НЕРОЗКРИТИЙ ПОТЕНЦІАЛ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ НА ХАРКІВЩИНІ 134

Ільницька-Гикавчук Г.Я. АНАЛІЗ ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....140

Орищенко К. Р. ПЕРСПЕКТИВИ ВІДРОДЖЕННЯ ЗАМКІВ УКРАЇНИ.....144

Мельник А. В., Бенедюк В. В., Антипюк О. В., Качаровський Р. Є. ОСЕРЕДКИ АВТЕНТИЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ КОВЕЛЬСЬКОГО РАЙОНУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК ЗАСІБ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЕТНОКУЛЬТУРИ.....152

УДК 908:910.4

*Володимир Васильович Колода, канд. іст. н., доцент,
завідувач навчально-науковою археологічною
лабораторією, доцент кафедри історії України,
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди, м. Харків*

ПАМ'ЯТКИ АРХЕОЛОГІЇ – НЕРОЗКРИТИЙ ПОТЕНЦІАЛ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ НА ХАРКІВЩИНІ

Харківська область в її сучасних та історичних межах ще з кінця XIX ст. привертала увагу археологів. Перша археологічна мапа Харківщини була створена завдяки великій організаційній роботі видатного харківського історика Д. І. Багалія напередодні XII Загальноросійського археологічного з'їзду в Харкові, що стало значною науковою та культурною подією для нашого краю. Мапа, на яку були нанесені практично всі відомі на той час археологічні об'єкти, супроводжувалася пояснювальним текстом [3]. Ця робота й зараз є відправною точкою всіх сучасних археологічних досліджень. На наш час археологічних пам'яток в межах сучасної області відомо кілька тисяч: селища, городища, курганні та ґрунтові (без курганного насипу) могильники [15], стародавні майстерні. Вони охоплюють всі епохи існування людства на нашій території: від пізнього палеоліту до періоду заселення Слобожанщини у новий час.

Пам'ятки археології відбивають рівень розвитку матеріальної та духовної культури наших предків в різні часи, рівень розвитку їх суспільної організації та культурно-етнічні зв'язки. Панівна їх більшість розташована в мальовничій місцевості, супроводжується самобутніми і яскравими природними об'єктами. Все це може стати основою не тільки для яскравого дозвілля, а й для отримання нових знань з історії далекого минулого, краєзнавства, етнографії, екології тощо.

На початку нашої незалежності Харківщина мала лише один музей з археологічним матеріалом у с. Верхній Салтів (Вовчанська громада Чугуївського району) – нині це Історико-археологічний заповідник «Верхній Салтів». Однак адміністративна реформа сприяла не тільки виникненню територіальних громад, але й появи в них місцевих музеїв як осередків культурного життя. В частині з них представлений або планується до залучення археологічний матеріал; наприклад, с. Верхній Бишкін (Олексіївська громада Лозівського району) або смт. Старий Салтів (Старосалтівської громади Чугуївського району). Такі музеї містять цікаві матеріали, які розкривають далеке минуле нашого краю. Нажаль, вони вкрай мало використовуються в розвитку туризму, хоча можуть бути опорними точками в плануванні маршрутів вихідного дня, туристичних автобусних або автомобільних поїздках. Але більшість таких музеїв практично не відома за межами своєї громади.

Серед археологічних пам'яток Харківщини (окрім археологічного комплексу у с. Верхній Салтів) найбільш презентабельними для екскурсій є городища. Причини того криються у візуальній наявності стародавніх творінь у вигляді захисних валів та ровів. Саме вони і висвітлюються найбільше у різних інтернет ресурсах та на сайтах, в яких самодіяльні відвідувачі викладають матеріали своїх мандрів, залучаючи до аналогічних дій нові групи населення. Починаючи з кінця 1990-х рр. я неодноразово брав участь в розробці різних туристичних проектів, де можна було б проводити як одноденні автобусні екскурсії по археологічних пам'ятках та супутніх з ними об'єктах природи, так і багатоденних. В останньому випадку пропонувалися 3-4 денні туристичні маршрути зі зміною руху (в різних комбінаціях): пішки, велосипедом, на байдарках, кіньми. Але представникам бізнесу, до яких зверталася наша група, це було не цікаво.

Зараз в окремих обласних центрах України (зокрема у Львові, Тернополі) діють маршрути вихідного дня. Розклад таких поїздок відомий

заздалегідь: він розміщується на театральних афішах та розповсюджується в різний спосіб (буклети, місцеві ЗМІ, інтернет, тощо). Серед екскурсійних об'єктів найбільш частими є пам'ятки історії та археології. Нажаль, не зважаючи на ініціативу «знизу», ця ініціатива поки не знайшла зацікавленості з боку Харківської влади або про неї мені не відомо. Маю інформацію, що одним з історико-археологічних об'єктів, що до недавнього часу входив до обріїв діяльності Харківського екскурсійного бюро було Донецьке городище. Однак, екскурсійно-туристичний потенціал археологічних пам'яток нашої території значно ширший.

Зі свого боку можу запропонувати кілька одноденних автобусних маршрутів з відвідуванням археологічних пам'яток.

1. Харків – с. Верхній Салтів – м. Вовчанськ – с. Металівка (с. Старий Салтів) – Харків. Цей маршрут можна супроводити лекцією з історії Хозарського каганату [9; 10], бо всі археологічні об'єкти в той чи інший спосіб пов'язані з цим. У Верхньому Салтові слід відвідати музей, де можна замовити екскурсію по археологічній та етнографічній експозиції, відвідати місця розкопок катакомбного могильника (якщо це буде влітку, то можна побачити й роботу археологічних експедицій Харківського історичного музею та Харківського національного університету). У м. Вовчанськ можна відвідати Городище, що розташоване на його східних околиця [4; 5], оглянути крейдянні гори та скелі, скупатися в освяченій криниці. На зворотному шляху до Харкова можна відвідати Нетайлівський ґрунтовий могильник [1; 2], який розташований поряд із с. Металівка навпроти Верхнього Салтова. А можна замість Сеталлівки зупинитися в снт. Старий Салтів та відвідати Старосалтівське городище [11, с. 426–437; 8, с. 18–21], що розташовано за пів кілометри на південь від села на узвишші правого берега Сіверського Дінця. Весь маршрут проходить вздовж Дінця, тому в туристичну поїздку можна включити й купання (за відповідної погоди).

2. Харків – Донецьке городище – с. Мохнач – Харків. Ця поїздка може супроводжуватися тематичною розповіддю про слов'яно-кочівницькі стосунки (бо саме по нашій території проходить межа степу і лісостепу – світу давніх слов'ян і Русі та світу східноєвропейських кочовиків). На Донецькому городищі можна познайомити слухачів з початковим етапом харківської археології [12], з історією розвитку городища та його дослідження [13, с. 339–360; 14], пов'язати історію городища із «Словом о полку Ігоревім». В с. Мохнач, окрім тривалої прогулянки по городищу (12,6 га) з розповіддю про історію заселення цієї території [6], можна влаштувати купання у Дінці, відвідати місцевий природний об'єкт – «Суворівське джерело» та скупатися в ньому. Окрім того, проїжджаючи м. Зміїв, можна відвідати цікавий місцевий краєзнавчий музей зі значною археологічною колекцією або відвідати Зміївські кручі оглянувши максимально широку панораму Дінця.

3. Харків – с. Водяне – с. Гайдари – Донецьке городище – Харків. Під час цієї екскурсії можна розповісти про історію слов'ян і Давньої Русі на Харківщині та про охорону археологічних пам'яток. В с. Водяне (на пів дороги до м. Зміїв) можна відвідати слов'янське городище, яке розташоване за пів кілометра на захід від села в урочищі Холодний Яр поблизу с. Червоні Поляни. Там, наприкінці 1 тис. н. е. проживала невелика сусідська община літописних сіверян [7]. Оглядаючи городище слід звернути увагу на його часткову руйнацією в наслідок промислової діяльності та підняти тему необхідності охорони пам'яток історії та культури. Під час відвідин с. Гайдари, в залежності від фізичних можливостей групи, можна відвідати або місце, де колись було городища Гайдари (на північ від села на пагорбі правого берега Дінця південніше моста через Сіверський Донець), або городище Коропові Хутори, що розташоване між сілами Гайдари та Коропові Хутори поблизу сучасних колишнього дитячого табору «Романтик» та в 0,5 км на південь від біостанції ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. Тут можна

ознайомитися не тільки із складною системою захисту городища що створювалася у різні часи (скіфський, хозарський, слов'янський), але й оглянути розлоге стародавнє селище, на якому простежуються давні дороги, пристань, котловани жител аланського населення, яке мешкало тут у 8–9 ст. н. е і входило до складу Хозарії. До того ж, це городище знаходиться в межах Національного природного парку «Гомільшанські ліси», тому туристична поїздка може бути доповнена її розповіддю щодо природи та природоохоронної роботи на Харківщині. Відвідуючи донецьке городище варто зосередитися на історії цього городища та його ролі в історії Київської Русі.

В цілому, розглядаючи величезний науковий потенціал археологічної науки та освіти в Харкові, і, порівнюючи використання її надбань для туристично-екскурсійної роботи, слід визнати, що цей потенціал використовується вкрай слабо. Тут слід діяти в кількох напрямках. У нас в місті 4 вузи де викладається археологія: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, Академія культури та Гуманітарно-педагогічна академія. Але в програмі жодного з них немає екскурсій або походів із відвідуванням археологічних пам'яток. В нас є вузи, де викладається географія та туризм, але мені не відомо щодо проведення ними походів із відвідуваннями археологічних об'єктів. В нас є департамент, який опікується розвитком туризму, але серед запропонованих маршрутів інколи фігурують лише Донецьке городище або Верхньосалтівський музей-заповідник. Скажу, з власного досвіду, що неодноразові туристичні походи або автобусні чи-то пішохідні екскурсії на пам'ятки археології завжди викликають захоплюючий інтерес серед слухачів (і не тільки студентів).

Тому не буде зайвим розвивати туристично-екскурсійну роботу в напрямку найбільш залучення археологічних об'єктів, та місцевих музеїв з археологічними матеріалами. Це не тільки розширить туристичну

привабливість Харківщини в цілому, а й може надати додаткові кошти для розвитку туристичної інфраструктури області і розвитку місцевих громад.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аксёнов, В. С. 2006. Погребальный обряд Нетайловского могильника (VIII–IX вв.). *Российская Археология*, 2, с. 51–63.
2. Аксьонов, В. С. 2021. Д. Т. Березорвец та Нетайлівський могильник салтівської культури: відкриття, сучасні дослідження, здобутки. *Археологія і давня історія України*, 3, с. 342–352.
3. Багалея, Д. И. 1905. Объяснительный текст к Археологической карте Харьковской губернии. *Труды XII Археологического съезда*, 1, с. 1–92.
4. Колода, В. В. 1998. Місце Вовчанського археологічного комплексу серед старожитностей салтівської культури. *Науковий вісник ХДПУ*. I, с. 17–23.
5. Колода, В. В. 2004. Исследования Волчанского городища. *Древности 2004*. Харьков: ХИАО НМЦ "МД", с. 265–271.
6. Колода, В. В. 2007. Створення оборонних споруд Мохначанського городища та динамка заселення його округи. *Археологія*, 2, с. 9–15.
7. Колода, В. В. 2015. Житла роменського городища Водяне. *Археологія*, 4, с. 46–61.
8. Колода, В. В. 2020. *Археологічний нарис селища Старий Салтів*. Харків: Мадрид.
9. Плетнева, С. А. 1986. *Хазары*. Москва: Наука.
10. Плетнева, С. А. 1999. *Очерки хазарской археологии*. Москва, Иерусалим: Мосты культуры, Гешарим.
11. Свистун, Г. Е. 2014. Фортификация Старосалтовского городища. *Верхнедонский археологический сборник*, 6. Липецк: Липецкий государственный педагогический университет, с. 426–437.